

KRIGSNYHETER OCH KRIGSPROPAGANDA I VASATIDENS SVERIGE

Av andre bibliotekarie KRISTER GIEROW, Lund

DEN psykologiska krigföringen spelar i det nu pågående kriget, liksom den gjorde det i världskriget 1914—18, en ofantlig roll och har en betydelse, som enligt mångas uppfattning är lika avgörande som den militära. Krigspropagandan har med de hjälpmedel, som den moderna tekniken ställt till dess förfogande, kommit att bli ett mäktigt vapen och tillika ett försåtligt sådant.

Krigspropagandan kan i huvudsak sägas arbeta på tvenne linjer, en inre och en yttre. På den inre linjen söker man genom förmedlandet av nyheter från fronten — i stor utsträckning naturligtvis färglagda sådana — stärka det egna folkets förtröstan och psykiska motståndskraft. På den yttre strävar man däremot efter att nedbryta fiendens »hemmafront» genom spridandet av verkliga, autentiska nyheter, som där undertryckts, eller av uppdiktade eller om-diktade sådana, som mer eller mindre gå stiek i stäv mot de där meddelade. Till det senare slaget av krigspropaganda kan väl även hänföras försöken att påverka de neutrala genom utgivandet av de under de senaste krigen så vanliga s. k. vita, blå etc. böckerna, vilka likväl i viss mån även rikta sig till det egna folket för att övertyga detsamma om rättmätigheten i de åtgärder, som vidtagits från egen sida, och orättfärdigheten i fiendens aktioner.

Man tänker sig nog i allmänhet, att det endast är i den moderna krigföringen, som propagandan kommit till användning som vapen. Så är emellertid ingalunda fallet. I sitt intressanta arbete *Psykologisk krigföring* har amanuensen Torsten Husén påvisat, huru redan under perserkrigen en intensiv ryktesoffensiv igångsattes mot grekerna, och huru exempelvis medeltidens kamp mellan kej-sare och påvedöme gav upphov till en väldig mängd stridsskrifter. Medeltidens handskrivna nyhetsblad och pamfletter kunde likväl

aldrig nå en större spridning och kommo därför heller icke att spela någon större roll såsom propagandamedel. Men liksom krigspropagandan i modern tid vunnit sin omfattning framför allt genom radioteknikens framsteg, så var det en annan teknisk uppfinning — boktryckerikonsten — som vid övergången till nyare tiden bildade förutsättningen för en synnerligen påfallande utveckling av densamma.

I denna artikel skall ett försök göras att klargöra, huru propagandan och nyhetsförmedlingen arbetade i Vasatidens svenska krigshistoria. Avseende kommer härvid att fästas endast vid det tryckta materialet. Krigsnyheternas historia blir i mångt och mycket identisk med det svenska tidningsväsendets äldre historia, då de första tryckta nyhetsbladen i vårt land utkommo just i samband med 1600-talets stora krig och upphörde i och med fredssluten. Framställningen bygger till denna del i huvudsak på Otto Sylwans Svenska pressens historia och Eric Swennes Dagsnyheten förr och nu.

Den första skrift, som kan hänföras till krigspropagandalitteraturens kategori, möter redan i samband med Gustaf Vasas befrielsekrig. Som riksföreståndare utfärdade Gustaf Vasa tillika med rådet en pamflett mot konung Christian med följande — till modern svenska översatta — titel: Om den grymma tyranniska misshandel, som konung Christiern, med namnet den andre av Danmark, har begått i Sveriges rike. Skriften utkom på tyska i Lübeck och Rostock i fyra olika tryck, samtliga sannolikt från år 1523, och omfattar i de olika trycken 8—12 sidor samt innehåller en ingående skildring av den danske konungens ogärningar och löftesbrott. Den är — efter formuleringen i den i Gustaf Vasas registratur avtryckta svenska översättningen av skriften — ställd till »Eders påvelige herligheet, kejslerlige majestet, samt andre konungslige, stormäktige, kurförlige, förstlige nåders, kärlighet och vänner, så andelige som världslige» och är att betrakta såsom en »vit bok», i vilken riksföreståndaren och rådet vill påverka de neutrala och inför dem rättfärdiga upproret mot den konung, som dock var landets laglige härskare.

Under nordiska sjuårskriget lämnade en mängd propagandaskrifter av sinsemellan olika slag tryckpressarna. Kriget började med att de svenska och danska flottorna den 30 maj 1563 kommo i strid vid Bornholm. Den 8 augusti riktade så Erik XIV ett mandat till de danska gränsboarna av en innebörd, som helt ställer det i linje med våra dagars propagandaskrifter. Konungen säger sig

hava förnummit, huru dessa »fattige män samt andre Danmarks rikets inbyggere med svåre och olidelige beskattninger och opålager alltid blive besværede och betungede» och för varje år allt värre. Han vill därför, skriver han till dessa danskar, »förlosse eder utav den svåre tunge... der som i, kære dannemän, vele uti tid betenke saken och frivilligen begive eder under Oss och Sveriges krone igen... Tå vele vi icke allenest kenne eder god för våre undersåter, uten ock fride och försvare eder för vold och orett...» I annat fall skall konungen däremot »besöke eder såsom våre och Sveriges rikis fiender och ovenner och tillfoge eder allt det som fientligit är efter som gammalt krigsbruk medgiver». Danske konungen gav svar på tal, och i ett annat mandat till inbyggarna i de svenska gränslandskapen i augusti samma år klagar konung Erik över att »för någon tid seden äre här några falske brev hemligen inkomne både i Vestergötland och Småland, uten tvivel ock väl flerestäds, vilke de danske have här instunget». I januari 1566 utfärdar konung Erik ett liknande mandat, i vilket riktas följande anmaning till norrmännen: »Derföre råde och förmane Vi eder, at i udi tid betenke eder egen välfärd och give eder ifrå de danskes vold och tyranni under Sveriges krones beskydd och försvar.» En ny skrivelse av samma innehåll följde därefter i november samma år samt i januari 1567 och i tvenne mandat sistnämnda år vänder konungen sig speciellt till den norska adeln. Särskilt i de båda mandaten till adeln ger Erik en vidlyftig redogörelse för omständigheterna i samband med krigsutbrottet, väl tillrättalagd för mottagarna. I mars 1567 hade han även hänvänt sig till Islands invånare med uppmaning till dem att göra gemensam sak med de svenske, när konungen inom en snar framtid skulle låta en flotta avsegla till ön.

På så sätt sökte Erik XIV påverka invånarna i det danska rikets yttre områden till sin förmån genom en energisk och ingalunda oskicklig propaganda. Men även inom Sveriges gränser var propaganda av nöden. Hemmafronten behövde stärkas. Förutom det ovannämnda mandatet till de svenska gränsboarna av år 1563 föreliggå flera kungliga skrivelser riktade till olika grupper av Sveriges folk. I ett mandat av den 25 maj 1564 till frälset omtalar Erik, »att konungen av Danmark haver allerede församlet sin krigsmakt uti Skåne och akter med det aller förste begive sig utöver grensen in i Småland till att belägre Kalmar slott och stad». Påföljande år följer i mars ett nytt mandat om det danska kriget samt om rusttjänsten o. s. v. Även i de tämligen vidlyftiga skri-

velser, som konungen utfärdade i anledning av hertigarna Johans och Karls uppror, lämnas ett stort utrymme åt kriget mot Danmark.

Ännu mera voro givetvis de krigsnyheter, som befordrades till trycket och som tillkännagåvo de i själva verket icke alltför talrika framgångarna för de svenska vapnen, ägnade att uppmuntra hemmafronten. Därjämte tjänade de väl också till att stärka konungens ställning utåt gentemot de kontinentala makterna. Den första tryckta relationen av en drabbning i den svenska krigshistorien föreligger från det ovan berörda, inledande sjöslaget vid Bornholm. Den är skriven på tyska och bär den vid denna tid gängse titeln för dylika tryckalster i Tyskland, *Neue Zeittung*. På titelbladet finnes årtalet 1564 angivet. Huruvida detta betecknar tryckåret eller är ett tryckfel för det år — 1563 — då drabbningen utkämpades är icke gott att säga. Dess placering i omedelbar anslutning till titeln synes tala för det sistnämnda. Från år 1565 föreligger en skildring på vers av erövringen av Varberg, skriven på tyska och sannolikt författad av någon person tillhörande Erik XIV:s kansli under pseudonymen Paul Schutz, och samma år utgav konungens sekreterare Martinus Olai Helsingus en latinsk relation av krigshändelserna under året omfattande 28 sidor. Slutligen skall från denna tid nämnas en föregiven skrift av Danmarks rikets kansler Johan Friis med titeln *Ein lustige Historie*, enligt titelbladet tryckt »tho Kopenhagen jm jare MDLXIII Mit Königlicher Maiestet tho Dennemarck Freiheit und Priuilegio». I själva verket har författaren sannolikt tillhört Erik XIV:s kansli, och skriften har tryckts i Stockholm på Amund Laurentssons tryckeri. Av de båda tryck, i vilka skriften utgått, har det ena på titelbladets baksida en satirisk förvrängning av det danska riksvapnet och en likaledes förvrängd överskrift. Fredrik II:s namn har här ändrats till »Fredbrech», fredsbytaren, m. m. Den på plattyska författade skriften utgör över huvud taget en rimmad smädeskrift mot den danske konungen. Att förlöjliga motståndaren har ju alltid betraktats som en synnerligen effektiv form av krigspropaganda.

Även från Johan III:s kansli utgingo ett antal mandat, som beröra kriget med Danmark. I det första av dessa, daterat den 31 aug. 1569, omtalar konungen, huru han alltsedan sitt regerings-tillträde bemödat sig om att »det skadelige och longvarige krig emellen vårt käre fädernes rike Sverige och Danmark måtte komme till en god ende». Han hade för den skull sänt två delegater, Göran Gyllenstierna och Ture Bielke, till Danmark för att där bedriva

fredsunderhandlingar. Emellertid hade den danske konungen förelagt »så ond och olidelig velkor... i så måtte att han mong land och befestninger begærede ifrå Sveriges krone» och därjämte en »odrägelig summe penningar». Även Johans försök att genom förmedling av sin svåger, konungen av Polen, uppnå förlikning hade misslyckats, »Efter de Danske have ställt oss verre villkor före, än någon tid tillförene». Konungen passar även på tillfället att göra den avsatte konung Erik ansvarig för att kriget icke redan långt tidigare förts till lyckosamt slut, vilket denne »förhindret med sine falske tyranniske och förrädlige praktiker och stemp-linger», och beskyller honom för att från sitt fängelse bedriva förrädiska underhandlingar med danskarna. Konungen erinrar nu sina undersåtar om deras trohetsed och förhåller dem »det övervold och tyrrani som Danske män i förtiden alltid have bedrivit på Sverigis rike, och såsom de ytterligere her efter mere av hetsket och djevuls avund äre till sinnes att bedrive». I ett senare mandat av den 18 febr. 1570 lämnar konung Johan meddelande om förnyade ansträngningar för åstadkommande av fred, vilka emellertid icke heller de lett till något resultat. — I december samma år slöts dock efter medling av kejsaren fred mellan Sverige och Danmark. De danska kraven på landavträdelser från svensk sida kunde härvid icke genomdrivas. Sverige fick däremot förbinda sig att erlægga den betungande Älvsborgs lösen.

Nordiska sjuårskriget har alltså givit upphov till en efter dåtida förhållanden ganska rikhaltig propagandalitteratur. Givetvis utlöste de många kungliga mandaten, segerrapporterna m. m. gensvar från danskt håll i ungefär samma omfattning och av samma typ. Det är här knappast nödvändigt att gå in på dessa. Den polemik, som föres genom dessa olika slags propagandaskrifter, kan knappast sägas ligga på ett särskilt högt plan. Vasakonungarna äro ju samtliga kända för att ha haft ordet i sin makt, och detta gäller ingalunda minst svenska språkets mera kraftfulla uttryck. Och icke heller skrivarna i deras kansli skrädde orden, när det gällde att förfäkta den egna sakens rätt. Men detta hörde till tonen under 1500-talet, då även stridsskrifterna i vetenskapliga, ja, religiösa frågor voro späckade med grovkornigheter, som kommer en nutida läsare att häpna.

Från Johan III:s ryska krig föreligga även en del tryck av propagandakaraktär. Ett betydande antal tryck, behandlande de svenska framgångarna under Pontus de la Gardies ledning, utgavos i Tyskland. Då samtliga dessa i stort sett äro av samma typ

som de tidigare behandlade, kunna de här förbigås. Samma är förhållandet med de tryckalster, som utsläpptes i samband med Karl IX:s och även Gustaf II Adolfs tidigare krig. Här skall endast i förbigående pekas på en relation av slaget vid Stångebro år 1598. Om detta slag, vid vilket inbördeskriget mellan konung Sigismund och hertig Karl avgjordes, föreligger en »Kurtzer und warhafftiger Bericht» tryckt hos Andreas Gutterwitz i Stockholm samma år. Författaren till denna relation vill synbarligen hålla sig neutral i den pågående konflikten åtminstone att döma av dess avslutande ord: »Was ferner zuerwarten, das wird die zeit offenbaren.» Trycket prydes med ett träsnitt föreställande en strids scen, till vilket vi få anledning återkomma. En dansk översättning av relationen utgavs påföljande år i Köpenhamn.

Gustaf II Adolfs ingripande i trettioåriga kriget medförde en ny ström av krigspropagandalitteratur av hittills osedd omfattning. Redan vid konungens landstigning i Tyskland utgavs ett manifest, författat av statssekreteraren Johan Adler Salvius, vilken vid denna tidpunkt hade till speciell uppgift att söka vinna de protestantiska ständerna för Gustaf Adolfs sak. I detta manifest, som upplevde en mängd upplagor på latin, tyska, engelska, franska och holländska, redogjordes för orsakerna till Sveriges ingripande i stridigheterna. En del flygblad berörande de första krigshändelserna utgingo även i en mångfald upplagor på ett flertal språk, så t. ex. en relation av segern vid Breitenfeld, som utgavs i ett tjugotal olika upplagor. Senare spriddes exempelvis nyheten om slaget vid Lützen och Gustaf Adolfs död ut över Europa genom talrika flygblad.

Alla här berörda tryck tjänade emellertid den kontinentala nyhetsförmedlingen och propagandan. Endast i liten omfattning kan genom dem nyheterna från krigsskådeplatsen ha förmedlats till hemorten. Ett par synbarligen från tyskan översatta broschyrer utgavos likväl under åren 1630—1631 i vårt land. Därjämte ha åtminstone från år 1633 periodiska nyhetsblad — alltså tidningar i verklig bemärkelse — börjat utgivas, varigenom en ny epok i krigsnyhetsförmedlingens och därmed också i krigspropagandans historia begynte. Åtskilliga av dessa tryckalster ha gått helt förlorade, så att intet exemplar blivit bevarat till våra dagar. De ha synbarligen bokstavligen lästs sönder av en nyhetskungrig allmänhet. Men från år 1633 ha vi ett »Extrakt på det nederlag, som hos Rinteln vid Weser skedd är...», vilket tryck jämte denna titel bär uppgiften »Anno 1633 N:o 6». Vi ha här alltså ett enstaka bevarat

nummer av en hel svit nyhetsblad. Från påföljande år finnas fem blad, onummerade men med den gemensamma titeln »Aviso». Dessa sistnämnda innebära så till vida en nyhet som de äro illustrerade, vilket säkerligen i hög grad bidragit till deras popularitet och spridning, även om bildmaterialet är av synnerligen enkel beskaffenhet. Boktryckaren har ofta använt sig av tillgängligt kliché-material, trots att detta icke alltid passat särskilt väl samman med texten. På så sätt kom det ovan nämnda träsnittet över slaget vid Stångebro nu att få illustrera erövringen av Frankfurt an der Oder, och i två andra tryck, som förmedlade nyheten om Wallensteins mord, har använts ett träsnitt ur Fortunati historia respektive ett, föreställande en scen, där en man mördar några barn i en kvinnas åsyn.

Från de närmast följande tio krigsåren föreligga en del flygblad. Några periodiska nyhetsblad synas icke ha förekommit, i varje fall ha inga bevarats till våra dagar. I och med det danska krigets utbrott är emellertid en våldsam ökning av antalet tryck att notera. Kriget mot arvfjenden tilldrog sig ett betydligt större intresse från den svenska allmänhetens sida än händelserna på de mera avlägsna krigsskådeplatserna, och detta intresse tillfredsställdes genom flygblad och tidningar. Av det senare slaget möta vi ånyo en numrerad serie omfattande för år 1644 minst tio nummer. Titeln på denna tidning var »Extract Skrifwelser». I densamma lämnas rapporter från Gustaf Horns skånska fälttåg samt från Lennart Torstenssons tåg mot Jylland m. m. Året 1645 blev på sätt och vis en milstolpe i det svenska tidningsväsendets historia. Då utkom det första numret av Ordinarie Post Tijdender, som sedan under långa tider var den enda regelbundet utkommande tidningen i vårt land och en direkt föregångare till våra dagars Post- och inrikes tidningar. Till utseende och typ skilde den sig icke nämnvärt från sina föregångare. Och liksom dessa var den i fråga om sin existens beroende av de dåtida krigiska förhållandena. Efter Westfaliska freden utkom den visserligen under ännu några år, men innehållet blev allt magrare, stilen däremot allt fetare för att bättre fylla utrymmet, och efter 1651 synes den ha upphört för några år. I och med polska krigets utbrott efter Karl X Gustafs tronbestigning förefunnos emellertid ånyo betingelserna för utgivandet av tidningen, som nu utkom under titeln »Nya aviser».

Den äldsta svenska tidningspressen kan sägas ha varit i högre grad statskontrollerad än något annat lands. Detta sammanhänger

med förhållandena vid dess tillkomst. I Sverige förelåg vid denna tidpunkt icke förutsättningarna för en s. k. fri press. Den låga bildningsnivån medförde att avsättningen för ett nyhetsblad icke kunde bli så stor, att utgivandet av ett dylikt kunde te sig som ett frestande projekt för en enskild boktryckare. Därför kommo också de första svenska tidningarna att utgivas genom statens försorg, sedan den nödvändigaste betingelsen härför ordnats, nämligen ett reglerat postväsende. Tidningarnas innehåll bär också obestridligen prägel av denna officiella ställning. Det har obetingat karaktären av propagandamaterial. De egna truppers svårigheter, de lidna nederlagen förbigås väl icke helt, men deras betydelse förringas, och stundom händer det, att nyheten om en vunnen seger måste dementeras och i stället en väl inlindad uppgift om ett bakslag lämnas. Att å andra sidan segrarna tillkännagivas med stor utstyrsel, får väl betraktas som själfallet.

Den här givna översikten av krigspropagandan och krigsnyheterna i äldre svensk historia ger tydligt vid handen, att de i stort sett sköttes efter samma linjer som i våra dagar. De tekniska metoderna ha växlat och utvecklats, men den viktigaste förutsättningen för deras arbete är densamma då som nu, den mänskliga psyken.